

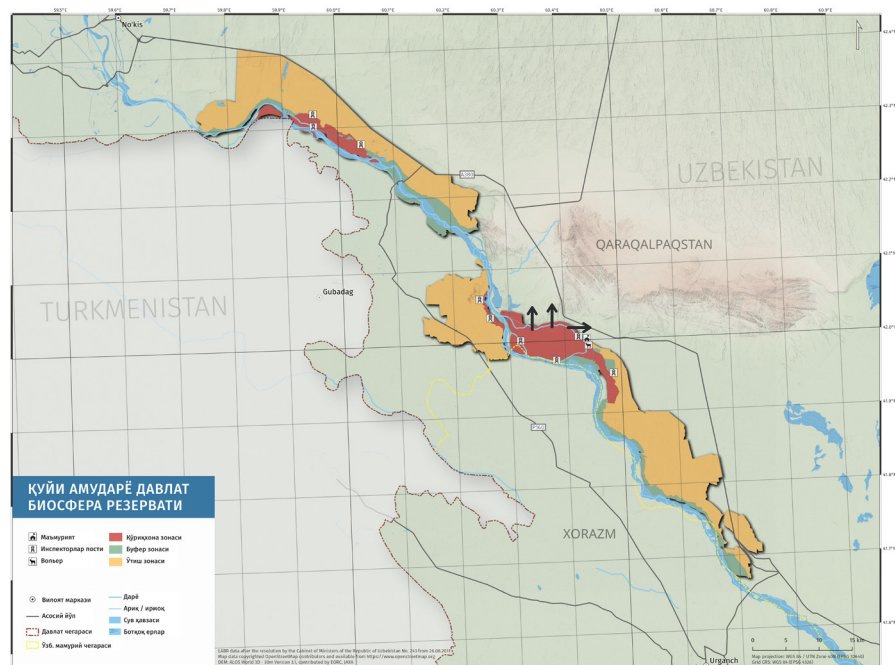
«Ердан фойдаланишда экотизимли ёндашув ва Амударё қуйи оқимидаги экотизимларни сақлаш» Лойиҳаси

М. А. Грицина, Н. В. Мармазинская ва Т. В. Абдураупов

МАҲАЛЛИЙ АҲОЛИ ВА БУХОРО БУҒУЛАРИ ЎРТАСИДАГИ ЗИДДИЯТНИ ОЛДИНИ ОЛИШ БЎЙИЧА АМАЛГА ОШИРСА БЎЛАДИГАН ЧОРА- ТАДБИРЛАРНИНГ ҚИСҚАЧА ОБЗОРИ

Кириш

Долзарблигига қарамай, Ўзбекистон Республикаси ҳудудида ёввойи ҳайвонлар томонидан маҳаллий аҳолига етказилаётган зарарни реал баҳолайдиган ишлар, шунингдек, уни қисқартириш бўйича ишлаб чиқилиб, жорий этилган самарали чора-тадбирлар амалда мавжуд эмас. Ушбу ҳужжат экспертлар М. Грицина, Н. Мармазинская ва Т. Абдурапов томонидан тайёрланган ҳисоботнинг қисқача версияси ҳисобланади. Қуйи Амударё давлат биосфера резервати ҳудудида ўтказилган тадқиқотлар доирасида фототузоқлар ўрнатилган, дала тадқиқотлари, аҳоли орасида сўров ва маҳаллий фермерлар билан семинар ўтказилган, буғуларга қарши энг оддий тўсиқнинг битта модели синовдан ўтказилган. Рус тилидаги ҳисоботнинг тўлиқ версиясини КРАСС Хоразм агроаслаҳат маркази (+998 62 2246671, krassngo@gmail.com) ёки Михаел Зукков Фонди (dilfuza.yuldasheva@succow-stiftung.de) дан расмий талаб қилиш мумкин.

Буғуларни биосфера резерватидан ташқарига чиқиши.

Маҳаллий аҳоли ва бухоро буғулари ўртасидаги зиддиятни олдини олиш бўйича амалга оширилган чора-тадбирларнинг қисқача обзори

Бухоро буғуси Ўзбекистон Республикасининг Қизил китобига 1 (EN)- йўқолиб бораётган, маҳаллий тарқалган кенжа тур мақомида киритилган. СИТЕСнинг II Иловасига киритилган. Трансчегаравий кўчманчи сифатида Бонн Конвенциясининг таъсири остига кирилади. Давлатлараро даражада турни сақлаб қолиш ва тиклаш бўйича Дастур ва Ҳаракатлар режаси (2002) тасдиқланган.

Ўтмишда бухоро буғуси Амударё ва Сирдарё ҳавзаларининг барча тўқайлари бўйлаб кенг тарқалган эди. Ҳозирги пайтда Ўзбекистондаги умумий сони – 2576-2686 та атрофида.

Бухоро буғусининг Қуйи Амударё биорезерватидаги популяцияси йил сайин ортиб бормоқда ва, шубҳасиз, бу юртимиз учун фахридир. Лекин афсуски, бошқа томондан буғулар сонининг ортиши маҳаллий аҳоли

ҳаётига салбий таъсир кўрсатади. Бухоро буғулари қунига 2-5 кг ем-хашак истеъмол қилишади ва озуқа етишмаганда улар ўсимликларни шиддат билан еб ташлашади. Натижада ўсимликларда яққол кўринадиган «ейилиш чизиғи» вужудга келади ва ушбу чизиқдан пастда янги куртақлар ёки жуда кам миқдорда, ёхуд умуман учрамайди. Резерват ҳудудида озуқа етишмаслиги сабабли буғулар етиштириладиган ғўза, шולי, бўғдой ва маккажўхори экинларини еб ташлаб, фермер далаларини пайхон қилади. Асосий зиддиятчи зона резерват ҳудуди бўйлаб- Қорақалпоғистон Республикасининг Амударё ва Беруний туманлари ҳудудларида жойлашган. Резерват ҳудудидаги буғулар сони 2000 дан ортиқ, озуқа ерларининг сиғимидан ошиб кетган ва бу буғуларни тўқайлар чегарасидан чиқиб кетишининг асосий сабаби ҳисобланади.

Хулосалар

- Ушбу босқичда буғуларнинг далаларга чиқишини камайтиришга ёрдам берадиган энг самарали усул комбинацияланган ёндашувдир:
  - буғуларни Ўзбекистондаги мос келадиган ёки имкони бўлса чегарадош республикалар ҳудудларига тарқатиш;
  - Бадай-тўқай, Таллиқ ва Жумуртовнинг буфер зоналарида ем-хашак учун дала ва майдончаларни яратиш, шунингдек
  - яшил конвейерни қўллаш.

→ Жаҳон амалиётлари буғуларнинг далаларга кириб кетишини узок муддатга олдини олишнинг энг яхши усули яхлит тўсиқ қуриш эканлигини кўрсатади. Тўсиқнинг

баландлиги 2,4-2,5 м бўлиши керак. Арзонроқ ва ҳаммабоялари: тўқилган тўсиқ (1-расм), пластик бутилкалардан қилинган тўсиқ (2-расм), маҳаллий дарахт турларидан бунёд қилинган “жонли” тўсиқ (3-расм). Жамоа томонидан ўрнатилган тўсиқнинг (4-расм) содда конструкцияси самарасиз бўлиб чиқди ва фойдаланиш учун тавсия қилиб бўлмайди.

→ Фермерлар қўл остиларидаги материаллардан (қоплар, полиэтилен халталар, пластик бутилкалар, тўсиқларни қуриш ва бошқ.) фойдаланиб далаларни мустақил химоя қилишга ҳаркат қилишади, аммо бу уринишлар самарасиздир. Бундан ташқари вегетациянинг

1-расм. Тўқилган панжара.

2-расм. Пластик идиши панжара.

3-расм. “Жонли” тўсиқ.

4-расм. Буғуға қарши панжара.

фаол даврида, сутканинг тунги пайтида далаларни қўриқлашади (тунги қоровуллар) ва бу буғуларни далаларга чиқишлари сонини аҳамиятли қисқартиради.

→ Фермерлар далаларини химоя қилишлари учун амалга ошираётганлардан кўпроқ уринишларни бошлалари эҳтимол камдир. Кўпчилик ҳолларда фермерлар буғуларга нисбатан тажовузкор муносабат билдиришади.

→ Буғуларнинг мунтазам равишда чиқишига дучор бўлаётган қишлоқ хўжалик далаларининг умумий майдони 3 034.33 гектарни ташкил қилади. Шундан 2 286.02 гектари Таллиқ участкасига ва 748.31 гектари Жумуртов участкасига тўғри келади. Резерват чегараси

бўйлаб ҳозирда ишлов берилаётган зиддиятли далаларнинг узунлиги 63,38 километрни ташкил қилади.

→ Буғуларнинг озикланиш мақсадида қишлоқ хўжалик далаларига чиқадиغان энг узок масофаси Таллиқ участкасида тахминан 4,5-5 км ва Жумуртов участкасида – 2,5-3 километрни ташкил қилади. Шунингдек, баҳор пайтида буғулар Нукусга борадиган автомобил трассасидан ўтишади ва озука излаб Султон-Увайс қолдиқ тоғига чиқишади. Бу тўқайдан 8-10 километрни ташкил этади.

→ Буғуларни далаларга чиқишлари сони апрелда кўпайишни бошлайди, май ойида авжига чиқади ва июнда камаяди. Буғулар

июлдан сентябргача далаларга чиқмай қўйишади. Октябрда чиқишлар тикланади. Чиқишларни далада экилган экин тури билан боғлиқ қонуниятни аниқланмади ва бу вегетация муддати ва далаларнинг тўқайларга нисбатан жойлашувига боғлиқдир.

→ Чорва моллари далаларда июль-август ва октябрь-ноябрь ойларида кўп миқдорда кузатилади.

→ Буғулар йилнинг қайси фасли эканлигидан қатъий назар 9:00 дан 19:00 гача бўлган ораликда далаларга чиқишмайди. Июлдан сентябргача буғуларнинг далага чиқишлари кузатишмайди. Август ойининг охири- сентябрь ойининг бошида буғуларда куйиқиш даври бошланади ва бу буғуларни тўқай массивлари чегарасидан чиқмасликларига олиб келади.

Маҳаллий аҳоли ва бухоро буғулари ўртасидаги зиддиятни олдини олиш бўйича амалга оширилган чора-тадбирларнинг қисқача обзори

→ Чорва молларини ўтлатиш тунги соат бирдан учгача ва тонгги 6 дан 7 гача бўлган ораликдан ташқари, бутун сутка давомида қайд қилинган. Чорва моллари далаларда фақат сентябр ойи давомида кузатилмаган. Далаларда чорва молларини учрамаслиги нима билан боғлиқлигини айтиш мушкулдир.

→ Бухоро буғулари ва чорва молларининг фаоллик жадвалларига эътибор қаратилганда тўёқчилар сутка давомида ўзаро ўрин алмашишлари яққол кўринади – тунда асосан буғулар, кундузи эса – чорва моллари фаолдир. Шундай қилиб, қишлоқ хўжалик далаларида ҳақиқатда бутун сутка давомида экинлар туёқчилар томонидан у ёки бу даражада ейилиши ва пайхон қилиниши рўй беради.

Тавсиялар

→ Далаларнинг биринчи (тўқайга энг яқин жойлашган) чизиғида экиш ишларини қисқартириш, бутунлай тугатиш ёки экиладиган экин турларини алмаштириш мақсадида Ўзбекистон Республикаси Экология ва атроф муҳитни муҳофаза қилиш давлат қўмитаси даражасида Амударё ва Беруний туманлари ҳокимиятлари раҳбарлари билан музокаралар ўтказиш.

→ Энг зиддиятли зоналарда буғуларни далаларга чиқишларини мунтазам мониторинг қилиб бориш; август-октябрь ойларида қишлоқ хўжалиги далалари атрофларидаги ҳудудларда бута ва дарактларда эркак буғулар шохлари билан қолдирадиган ғажир/синиқлар бор/

йўқлигини текшириб чиқиш. Ушбу ахборот уларни тарқалиши тўғрисида қўшимча маълумот беради.

→ Зиддиятли зоналарда яшайдиган фермерлар ва маҳаллий аҳоли билан инсон ва ёввойи табиат ўртасидаги мавжуд зиддиятлар тўғрисида жамоатчилик хабардорлигини ошириш, зиддиятларни ҳал қилиш борасида маҳаллий потенциални яратиш, инновацион усулларни тарқатишга йўналтирилган таълим ишини ривожлантириш ва мақсадли давом эттириш. Қишлоқ аҳолисини амалий кўникмаларга ўқитиш уларга ёввойи фауна вакиллари билан босимни самарали камайтириш, шунингдек, ўз экинлари ва уй чорвасини химоя

66°F 19°C 2019/10/24 10:24:33 65%

Пахта далаларида ўтлаётган сигирларни томоша қилаётган одамлар.

қилиш учун янги инструментларни эгаллаш ва ишлаб чиқишда ёрдам беради.

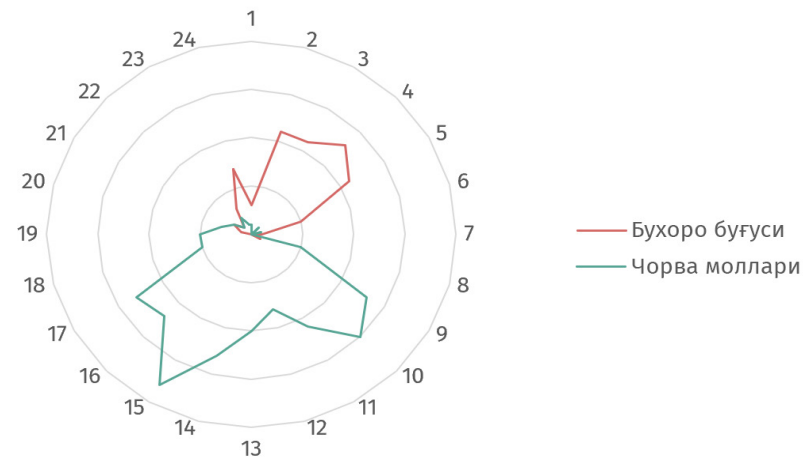
→ Маҳаллий аҳоли ва бухоро буғулари ўртасидаги зиддиятни юмшатиш учун қишлоқ хўжалик экинларини экишда полоса кўринишидаги маълум схема муҳим тавсия бўлиши мумкин. Биз тўқайларга энг яқин жойлашган полосалардан (кенглиги тахминан 500 м бўлган) буғулар учун озуқа далалари сифатида фойдаланишни таклиф қиляпмиз. Кейинги (500 м) полосада – буғулар учун озуқа сифатида энг аҳамиятсиз бўлган итузумдошлар оиласига мансуб экинлар (картошка, помидорлар) экиш. Учинчи полосада худдуда талаб катта бўлган экинлар - ғўза ва шолини экиш. Тўртинчи қатор – буғдой. Экин майдонларидан фойдаланишга нисбатан бундай ёндашув буғулар келтираётган зарарни салмоқли даражада камайтириши ва озуқа етишмаслиги билан боғлиқ муаммони қисман

ҳал қилиши мумкин. Бироқ, алмашиб экиш ғоясини сақлаб қолиш учун ушбу масалани агрономдан маслаҳат олган ҳолда батафсил ўрганиб чиқиш керак.

→ Бадай-Тўқай, Таллик ва Жумуртов худудлари бўйлаб буғуларни бир текис тарқатиш ва уларни қишлоқ хўжалик далаларидан чалғитиш учун ем-хашак далалари ва озиқланиш майдончаларини ташкил қилиш схемасини ишлаб чиқиш.

→ Ҳимоя тўсиқларини қуриш ва ўсимликлар экишда қўлдан келганча кўмак бериш.

→ Экотуризмни жадал ривожлантириш – даромадларнинг бир қисмини ем-хашак далалари, озуқа майдончаларини ташкиллаштириш, буғуларни жойлаштириш учун ишлаши мумкин.

Кун давомида ҳайвонларни далаларга чиқиши.

→ Қуйи Амударё Давлат биосфера резервати (ҚАДР) қошида, буфер зонасида пант хўжалигини ташкил этиш; пант хўжалиги маҳсулотларини сотиш ҳисобига популяцияни барқарор бошқаришга йўналтирилган тадбирларнинг бутун комплексини (қўриқлашни яхшилаш, мониторинг, жойлаштириш, маҳаллий аҳоли ва бухоро буғулари ўртасидаги зиддиятларнинг олдини олиш ва бошқалар) ўз-ўзини молиялаштириш масаласи ҳал этилади.

→ Ҳозирги пайтда ҚАДРнинг жанубий секторида бухоро буғулари кўпайиб кетганлиги муаммоси жуда долзарб эканлигини ҳисобга олган ҳолда, келажакда буғулар яшаши учун тўғри келадиган биотопларда, қурғоқчил зонада интенсив даромадли овчилик хўжалигини ташкил қилиш масаласи борган сари долзарблашиб бормоқда. Ўлжа учун ов

ўтказишдан келиб тушган маблағларнинг бир қисми бухоро буғулари ва маҳаллий аҳоли ўртасидаги зиддиятни олдини олишга йўналтирилиши мумкин.

→ Маҳаллий аҳоли ва бухоро буғулари ўртасидаги зиддиятларни олдини олишнинг энг самарадор усулларида бири буғуларни мос келадиган бошқа яшаш жойларига кўчириш ёрдамида уларнинг сонини тартибга солишдир. Шу сабабли қисқа муддатларда буғуларни мос жойларга тарқатишни амалга ошириш зарур.

→ Буғуларни бошқа мос худудларга тарқатиш билан боғлиқ масалаларни маълум қилиш учун оммавий ахборот воситаларини жалб қилиш.

→ Ҳосилни буғулар ва тўнғизларни далаларга чиқишларидан суғурталаш тизимини ишлаб чиқиш ва ривожлантириш.

**МАҲАЛЛИЙ АҲОЛИ ВА БУХОРО БУҒУЛАРИ
ЎРТАСИДАГИ ЗИДДИЯТНИ ОЛДИНИ ОЛИШ БЎЙИЧА АМАЛГА
ОШИРСА БЎЛАДИГАН ЧОРФА-ТАДБИРЛАРНИНГ ҚИСҚАЧА ОБЗОРИ**

М. А. Грицина, Н. В. Мармазинская ва Т. В. Абдураулов